

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

УДК 94 (477) «17»: 321

Ірина Кривошея

НЕУРЯДОВА СТАРШИНА ГЕТЬМАНЩИНИ І МІЩАНСЬКА ВЕРХІВКА В СЕРЕДИНІ XVIII ст. (НА ПРИКЛАДІ м. СТАРОДУБА)

У статті розглядається питання діяльності, життя неурядової старшини та міщанської верхівки м. Стародуба у середині XVIII століття.

У середині XVIII ст. становище неурядової козацької старшини визначалося низкою чинників політичного, соціального та економічного характеру. Значні зміни в обставинах її існування пов'язані, перш за все, з намаганням російської бюрократичної системи в 30-х роках впорядкувати козацьку ієрархію. Проте ці спроби так і не були доведені до логічного завершення. Генеральна військова канцелярія діяла звичними для Гетьманщини методами, що було несумісним з прагненням російської бюрократії. Замість чіткого розмежування неурядової старшини на бунчукове і значкове товариство, як того домагалися з Петербурга, на початку 40-х років XVIII ст. відновлюється надання звання військового товариша. Найчастіше його отримують як підвищення військові канцеляристи. Також це звання отримували, ідучи у відставку, значкові товариші та дрібна урядова старшина.

Відновлення гетьманства кардинально не вплинуло на становище неурядової старшини, хіба що трохи урізноманітнили її соціальні функції, пов'язані з супроводом гетьмана. Значну кількість серед неурядової старшини починає становити категорія абшитованих товаришів усіх рангів. В основному, ці звання при відставці як нагороду отримувала козацька урядова старшина. Та до 60-х років XVIII ст. звання абшитованих значкових та військових товаришів усе частіше отримували представники багатой міщанської верхівки.

Проблема соціальної замкненості неурядової старшини в різні історичні періоди цікавила, передусім, Л. Окиншевича. Розглядаючи питання про замкненість зверхнього стану в Гетьманщині і шукаючи відповідь на питання, чи не проходили до зверхнього стану всі, хто наближався до нього за економічним становищем, Окиншевич зауважував потребу диференційованого підходу з хронологічної точки зору: доволі легкі соціальні переходи в середині XVII та дуже обмежені в середині XVIII ст.¹ Він вказував на незамкнені соціальні межі у цей пізній період на прикладі входження до складу товариства, особливо до значкового, представників торговельного і лихварського капіталу. Також вчений зауважував, що це явище перепліталось з бажанням українського панства займатись торговельними операціями. Пояснював такий стан речей слабшими зв'язками

© Кривошея Ірина Іванівна – кандидат історичних наук, доцент Уманської філії Європейського університету кафедри соціально-гуманітарних дисциплін.

українського шляхетства зі старими феодальними традиціями, порівнюючи із Західною Європою². Свою увагу Л. Окиншевич зосереджував на торговельній і лихварській діяльності значкового товариства. Про військових товаришів він писав, що даних таких значно менше, а про бунчукових зовсім немає. Грунтуючись на наявному матеріалі, вчений доходить висновку, що торговельний капітал для проникнення в межі зверхнього стану мав починати зі значкових товаришів³.

Аналізуючи факти, Л. Окиншевич спостеріг, що більшість даних про значне товариство у ролі торговців, лихварів і відкупників стосується південних полків. Пояснюється це, на його думку, більш усталеними відносинами і феодальними традиціями в північних полках, де ті ролі виконували члени міщанського стану. А на півдні міщанства було мало, і його верхівка намагалася пройти до зверхнього стану. Випадки, коли міщанин чи посполитий завдяки торгівлі чи промислам вибивається до значкового товариства, Окиншевич вважав випадковими і пояснював їх виключною спритністю та великими хабарами. Зауважував дослідник у лавах товариства власників тогочасних фабрик і підприємств, на яких працювали піддані (на прикладі володіння селітерними заводами значкових товаришів Ткаченків)⁴.

В. Панашенко у питанні ставлення неурядової старшини до «не шляхетських» занять торгівлею, промислами і лихварством дотримується усталеної нині в історичній науці позиції. Дослідниця вважає, що українські пани, на відміну від польського шляхетства з гоноровим ставленням до торгівлі, охоче примножували свої багатства за рахунок торговельних операцій і промислів. Вони володіли млинами, винокурнями, продавали горілку, влаштовували рудні, буди і гути, займались бортництвом⁵.

Проблема проникнення міщанської верхівки до рядів неурядової старшини у поєднанні з розглядом торговельної та лихварської діяльності товариства ще не ставала предметом окремого розгляду. Доволі цікавою видається можливість розглянути вказані проблеми на прикладі найпівнічнішого козацького регіону – полкового міста Стародуба.

У Центральному державному історичному архіві України в м. Києві зберігається частина оригіналу Румянцевського опису м. Стародуба, а в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.Вернадського неповна (останній описаний двір № 650, тоді як в оригіналі останній двір № 691) рукописна копія даного документа, підготовлена до друку О. Лазаревським⁶. Оскільки перша сторінка в оригіналі не збереглась, невідома точна дата проведення опису. У документах іноді згадується 1768 р., що свідчить про продовження опису протягом того року. Всього у оригіналі описаний 691 двір (О.Лазаревський фіксує 1341 двір у м. Стародубі на час проведення Румянцевської ревізії⁷), з якою кою на розміщення (вулиця, провулок, передмістя, ближче до яких воріт, з якого боку вулиці). Згадані дамби і млини. До кожного двору окремо описані належні угіддя та промисли. Зрозуміло, що ми маємо лише менше половини оригінального документа (691 двір на 610 аркушах з 1341 двору на час проведення опису на 1164 аркушах). Проте збережений документ дає можливість зробити підрахунки і певні висновки.

У збереженому оригінальному рукописі згадуються володіння 21 бунчукового товариша, 2 абшитованих бунчукових товаришів, 5 вдів бунчукових, 11 військових товаришів, 5 абшитованих військових товаришів, 17 значкових товаришів, 3 абшитованих значкових товаришів, 3 вдів значкових товаришів. В основному описані житлові та приїжджі двори з належними до них угіддями, торговельні комори, винокурні, browарні та млини.

Серед дворів, якими у м. Стародубі володіла неурядова старшина, виділяється значна частка тих, в яких самі не проживали, а здавали міщанам і купцям з Калуги. Наприклад, бунчуковий товариш Антон Жоравка здавав міщанам двір, суміжний зі своїм житловим, за 2 карбованці на рік, ще один – в іншому кінці міста також за 2 карбованці⁸. Військовий товариш Іван Стахович свій житловий двір у Стародубі

(на 4 покої, 2 людських, 1 комору, 1 конюшню, 1 сарай, 1 льодовню) здавав міщанці за 2 карбованці на рік. Двір побудований на козацькому місці. Дістався у спадок його дружині, доньці померлого писаря полкового стародубського Стефана Максимовича (дружина Стефана Євпраксія Опанасівна), який він купив 22 серпня 1725 р. у козака полкової сотні, стародубського жителя Івана Яковича Човпнянського за 400 золотих, на що з урядового випису є копія. До двору нічого не належало⁹. Вдова бунчукового товариша Стефана Березовського Марфа володіла двором у Стародубі: житлових 2 хати, 2 комори, 1 конюшня, 2 сараї, при хаті 1 кімната, кладова з дощок у дворі 1, льодовня 1. Цей двір наймав купець Калина Черніков за 30 карбованців на рік. Двір куплений в 1755 р. Березовським у бунчукового товариша Петра Іскрицького за 220 карбованців¹⁰. Значковий товариш Стародубського полку Петро Іванович Плотний мав двір у Стародубі: 2 житлових хати, 2 комори, 3 сараї, 1 сіни з кладовою, 1 погріб ходовий дерев'яний старий. У дворі жив міщанин Томашевський за 10 карбованців на рік. Дістався він батькові Плотного, значковому товаришу Івану, разом з іншим двором № 223 (3 хати людських, 2 комори, 1 конюшня, 1 сарай з кімнатою, 1 льодовня, на городі 1 баня, теж винаймали три сім'ї, одна – за 16 карбованців на рік, дві платили по 3 карбованці на рік), що біля цього суміжний, дістався у вересні 1709 р. купівлею від вдови райці магістрату стародубського Євгенії Кузьмінічни за 150 карбованців¹¹.

Загалом двори у м. Стародубі здавали міщанам і купцям за платню від 2 до 30 карбованців на рік 7 бунчукових товаришів, 1 вдова бунчукового товариша, 4 військових товариші та 7 значкових товаришів, що становить 31% від усієї неурядової старшини, яка мала двори у Стародубі згідно зі збереженою частиною опису.

В описі зафіксована інформація про спосіб отримання у володіння того чи іншого майна, в тому числі згадуються двори, які дісталися власникам за борги. Тобто неурядова старшина позичала гроші під заставу нерухомості. Таких виявлено троє, що є незначною часткою від загальної кількості. Перший з них, бунчуковий товариш Петро Савич, володів у той час двором у Стародубі, в якому жили дворові. В ньому 1 житлова хата з сіньми, 1 комора. Двір міщанський дістався за борг міщанина Лаврена Бутовича в 15 карбованців від магістрату стародубського у 1759 р. При дворі сад і город¹². Бунчуковий товариш Іван Валкевич мав у Стародубі двір: 1 житлова хата, 1 людська, 2 комори, 1 сарай, 2 сіней, 2 кладові, 1 баня. Наймав за 10 карбованців на рік колишній власник Яків Худчинин, який розорився від торгівлі пенькою. Двір Валкевичу дістався від магістрату у 1764 р. за борг 236 карбованців від Худіна. До двору належали 12 загонів орної землі біля Стародуба в різних урочищах «засівом ржи 15 четвертей з половиною»¹³. Абшитований військовий товариш Іван Андрійович Белоровський мав недобудований двір у Стародубі (1 житлова хата і 1 комора), який дістався йому від магістрату стародубського за борг міщанина Петра Якимова Крухмалина за 83 карбованці і 15 копійок (Крухмалин з міста втік невідомо куди)¹⁴.

Значний прибуток отримували власники комор у торговельних рядах. Найбільшою кількістю таких комор володіли представники роду Ширайв. Бунчуковий товариш Іван Федорович Ширай мав двір у Стародубі: 4 покої житлові, 1 людський, 1 конюшня, 3 кімнати, 1 кладова, 2 сіней, 1 льодовня, 1 погріб дерев'яний ходовий. Двір на землі, куплений ще його дідом бунчуковим товаришем Степаном Спиридоновичем Шираєм 21 березня 1703 р. у Марії Римасихи, жительки стародубської, за 800 золотих. До двору в крамному ряду належали 22 комори, збудовані на дворовому місці. Вони здавалися місцевим і приїжджим купцям¹⁵. Фактично, на основі володіння коморами (на які часто відсутні документи, що засвідчує давність володіння) складався далі значний господарчий комплекс і не лише в цій родині. Шираю належав у Стародубі ще один двір на 7 житлових хат, 2 людських, 2 комори, 1 конюшня, 1 баня, 1 хата людська стара, 1 льодник. Біля цього двору в іншому: 2 хати людських та 1 комора.

У дворі жив його робітник. Двори збудовані на землі, яка дісталась Івану спадково по розділу його з братами. До двору належали: млин на р. Петрашинській на 2 камені, який мовов навесні, коли піднімається вода. В озері Петрашинському рибна ловля з обох боків, риба дрібна використовувалася для дому і не продавалася. Винокурня при дворі, в якій вино гаряче щидилося, залежно від хлібного врожаю. Вино споживалося і продавалося. Город біля двору конопляний, який він купив у різних людей, коноплі висівалось чотири чверті і три чвертка. В полі орна земля на 2 загони, які дістались купівлею: 1-ий у 1758 р. від міщанина Терентія Олійника, 2-ий 1759 р. від осавула Якова Горелки, земля непридатна і тому запущена й заросла. Ліс сосновий і березовий від Стародуба за 6 верст, в якому сінокіс на 20 возів сіна поганої трави. Другий ліс сосновий поблизу на дрова і при ньому сінокіс з поганою травою, тому також запущений. Третій ліс із сінокосом за 10 верст від Стародуба дубовий і березовий на дрова і сінокіс на 15 возів сіна посередньої трави. Перший з них дістався Шираю купівлею у 1753 р. від доньок козака другої полкової сотні Пилипа Янченка Домінікії і Євдокії, другий – у 1755 р. від міщанина Артема Ніжинця, третій був заставлений йому за 25 карбованців від померлого козака полкової сотні Федора Шатковського¹⁶. Бунчуковий товариш Данило Федорович Ширай мав двір у Стародубі: 2 житлових хати, 3 сіней, 3 кладовки. Двір наймали різні люди. Збудований на землі, купленій його дідом, писарем полковим стародубським Гордієм Носикевичем 7 жовтня 1701 р. в ігумені Києво-Печерського дівочого монастиря Магдаліни Мазепиної за 1000 золотих. До двору належали володіння спадкові батьківські, на які не було документів. У місті в крамному ряду комори: 1 кам'яна, 5 дерев'яних, які для торгівлі заставлялися різним купцям і прибутку з усіх на рік виходило до 20 карбованців¹⁷. Підкоморій, бунчуковий товариш Михайло Стефанович Ширай мав у Стародубі в 1768 р. двір на 1 покій господаря, 2 людських, 2 комори, 1 конюшня, на кам'яних погрібах 3 сараї, 1 кухня, 1 конюшня стара, погріб кам'яний, в ньому 9 «спрятов». У нього було 4 найманих робітники. Двір збудований на шляхетській землі, яку купив у полковника Миклашевського його дід, війт стародубський Спиридон Ширай 16 липня 1696 р. за 1200 золотих. Михайло володів у спадок і уступив двір полковнику стародубському Якимі Борсукову, а після смерті полковника Ширай у спадкоємців Борсукова (судді полкового київського Зіновія і абшитованого б.т. Тихона Борсукових та судді переяславського Якіма Каневського) 4 липня 1759 р. викупив двір за 1400 карбованців. До двору належали: в Стародубі на р. Бабенці третина млина, яка дісталась батьку його, бунчуковому товаришу Стефану Спиридоновичу Шираю, і на неї не було «крепостей»; ставок з рибною ловлею, з якої риба жилалася в його дворі; 2 сіножаті, з них одна за 7 верст в урочищі, куплена 31 червня 1697 р. від міщанина стародубського Якова Васильєва за 40 коп., трава посередня, накошувалося 30 возів. Міра сіножаті в довжину і ширину по 130 саженив. А друга в урочищі Ржавому за 5 верст від Стародуба, куплена у 1763 р. у козака другої полкової, який у 1768 р. вже був значковим товаришем, Михайла Войскобойника за 400 карбованців. На ній ліс березовий і сосновий, вживаний на дрова, сіна накошувалося 70 возів, міра її в довжину і в ширину по 1 версті. До двору належала комора в передмісті, куплена 3 липня 1760 у міщанина Івана Злотника за 30 карбованців. Комору Ширай заставляв різним обивателям за 7 карбованців на рік¹⁸.

Проте більшість неурядової старшини володіла коморами, які розміщалися у власних дворах, нікому їх не здавали, а торгували самі. Торговельний промисел товариства був тісно пов'язаний з винокурним. Згідно з давнім правом, старшина займалась винокурінням, продукт якого або споживався, або продавався з власного двору. Значним винокурним і торговельним промислами у Стародубі, згідно з описом, займалися 2 військових, 5 значкових товаришів та 1 вдова, що становить 12% від загальної кількості товариства, зафіксованої документом у місті. Частина з них володіла власними винокурнями і орендувала додаткові (військові товариші Лайкевич, Гуриновський та значковий З. Ширай). Так, Петро Романович

Лайкевич, військовий товариш (а в наступному документі вже абшитований бунчуковий товариш), володів порожньою винокурнею і при ній 1 хата, 5 комор, саж «бервенний» 1. Винокурню він збудував на місці, купленому у 1761 р. в бурмістра стародубського Григорія Гуриновського за 60 карбованців. Жив у хаті різночинець Новіков з милостині¹⁹. Лайкевич мав торговельний промисел, продавав з іншого свого двору гаряче вино, яке кури в винокурні на 4 котли бурмістра Євстафія Гафарова «по родству без оплати», хліб на це купував. Виціджував 600 відер вина, яке продавав в Стародубі. Військовий товариш Іван Андрійович Белоровський мав промисел: торгував пенькою та гарячим вином з шинкового двору. Вино курили в його хуторі у винокурні на 3 котли, хліб уживав зі свого ґрунту. В рік виціджував до 500 відер²⁰. Абшитований військовий товариш Григорій Гуриновський продавав з двору та на базарі з комор гаряче вино, яке кури в винокурні на 8 котлів поблизу Стародуба, найманій в жителяки Параски Трохимівни Рижкової за 6 карбованців на рік. У рік виціджував до 1000 відер, хліб для цього скуповував у Орлі. Торгував, крім того, пенькою²¹. Значковий товариш Захар Ширай мав промисел «пенечний», торгував гарячим вином, яке виціджував у найманій винокурні на 7 котлів за 5 карбованців на рік у бунчукового товариша Івана Ширая на хуторі біля Стародуба за три версти по ніжинській дорозі. Виціджував по 1200 відер на рік, хліб купував у Орлі²². Значковий товариш Михайло Васильович Воскобойник на хуторі під Стародубом на Коростильовці, спадковому дідівському, мав винокурню на 4 робочих котли та 1 заторний. Вина в рік виціджувалося 1500 відер, хліб на це вино живив свій і докуповував у російських містах Орлі та Трубецьку. В тому хуторі на городі було також 20 вуликів з бджолами, мед продавав з двору, а віск використовували на церковні свічки. Меду мав у рік 30 пудів, бив віск і продавав пеньку²³.

Дехто з товариства лише скуповував «гаряче вино у різних обивателів» і продавав з двору. Вдова значкового товариша Ничипора Писоцького Параска володіла двором, в якому було 3 житлових хати для господаря, 1 людська, 3 комори, 2 конюшні, 2 сараї та прибудови: сіни 1, льодник 1, окремо у дворі покій з сіньми 1, погріб дерев'яний ходовий 1, для худоби хлів рублений 1. З нею жили робітниця. Дім їй дістався за померлим чоловіком, «крепостей» не було. Частину двору він прикупив у сотника новоміського Андрія Силевича у 1753 р. за 333 карбованці. Мала промисел шинковий у дворі, продавала гаряче вино в чарки і мед «питейний гарцями», купувала куфами у жителів стародубських²⁴. Абшитований значковий товариш Стародубського полку Мина Криниця мав двір у Стародубі: житлових 2 хати, 3 комори, 1 сарай, при них 1 кімната, 1 сіни, 1 льодовня, 1 людська хата стара, 1 погріб старий ходовий дерев'яний. Двір куплений у 1745 р. у сина померлого сотника новомлинського Данила Тимофійовича Силевича за 230 карбованців. До двору належали: два сінокоши, перший – куплений у 1755 р. у козачки Андрієхи Ширайки за 70 карбованців на 20 возів сіна, другий – у тому ж урочищі Ананчику за 8 верст від Стародуба, куплений у козака Зіновія Семеки в 1759 р. за 17 карбованців і чвертку жита. Мав у дворі промисел шинковий, продавав гаряче вино у чарки і кварта, і мед питейний у чарки. Вино і мед купував у стародубських обивателів²⁵.

Отже, бачимо на прикладі Стародуба, як значна частина неурядової старшини, в тому числі і бунчукового товариства, була пов'язана з торговельною та лихварською справами, даючи гроші в борг, здаючи пустуючі двори, комори, винокурні та броварні. Проте загальна картина виглядає дещо інакше, якщо перейти до розгляду другої частини заявленої на початку статті проблеми. Мова про частку вихідців з міщанської верхівки серед неурядової старшини.

Уже згадуваний вище військовий товариш Петро Романович Лайкевич – це колишній райця магістрату стародубського²⁶. Мав у Стародубі ще й власний житловий двір: 3 хати господаря, при них добудовані 1 дитяча світлиця, 2 кімнати, 2 сіней, 2 кладових, 7 комор, 1 конюшня, 3 сараї, 1 льодник, 2 для худоби при коморі приміщення, 1 погріб, 1 баня в саду з льодником. Двір куплений частинами:

1-а у 1742 р. у міщанина Черняка за 60 карбованців, 2-а – у канцеляриста полкового Підлузку у 1745 р. за 80 карбованців, 3-я – в обивателя Василя Моляра в 1750 р. за 80 карбованців, 4-а – в тому ж році у Івана Нестерова за 50 крб., 5-а – в 1760-ому у бурмістра Григорія Гуриновського за 120 карбованців. До 1763 р. платив з двору в магістрат, а у 1763 р. отримав від гетьмана чин військового товариша і вже далі не платив. До двору належали: ліс з сінокосом за 8 верст від Стародуба в урочищі Песочинці по соловській дорозі за плоским болотом, частина його дісталась у 1757 р. по заставному запису від міщанина Григорія Тимофієва за 30 карбованців, друга куплена у жителя стародубського Пилипа Побожича за 110 карбованців у тому ж році. Там соснове і березове дерево, сіна на 40 возів, гарна трава²⁷. Його батько, померлий значковий товариш Роман Васильович Лайкевич, залишив двір на 2 господарських хати (при них дві кімнати холодні, 1 людська, 1 комора, 1 конюшня, 2 сараї, 1 льодовня), куплений частинами: 1-а – у 1735 р. у священника с. Медведєва Марка Фоміна за 19 карбованців, 2-а – в 1737 р. в міщанна Петра Чалого за 26 карбованців, 3-я – 1739 р. у вдови козачки Катерини Василівни Ротині за 30 карбованців²⁸ ще одному сину, лавнику стародубського магістрату Роману Романовичу Лайкевичу (1732-1768 –?).

Ще один абшитований військовий товариш Григорій Гуриновський був у 1760 р. бурмістром стародубським. Його володіння у Стародубі: 1. Двір на 6 хат людських, 6 комор, 1 конюшня, одна з хат з кімнатою і двома кладовими. Двір влаштований на землі, яку Гуриновський частинами купив і частина по заставі: одна у 1744 р. заставлена козаком сотні Новоміської Миколою Калинченком за 100 карбованців, друга куплена у 1745 р. у Києво-Печерської лаври управителя ієромонаха Галактіона і писаря Логвина Виноградського за 50 карбованців, третя куплена у паламаря церкви св.мученика Симеона Івана Каменського у 1750 р. за 23 карбованці. Жили в дворі підсусідки козаки²⁹. 2. Двір, в якому 2 житлових хати, 2 людських, 3 комори, та перегорожений новий недобудований двір – в ньому 2 хати людських з 2 сіннями. Двір на купленій частинами землі. 1-а – у міщанки за 80 карбованців у 1738 р., 2-а – в економа графського Василя Воробйовського за 70 карбованців у 1750 р. При дворі сад³⁰. 3. Двір на передмісті біля брами Семенівської на 3 хати житлових, 2 людських, 8 комор, 1 конюшня, 3 сараї, прибудовані: 1 баня, 1 дерев'яна кладова, 1 кладова, 1 кам'яна кладова, під кам'яною 3 погребі, 2 льодовні, 1 сінник, 1 пуста винокурня. Двір збудований на різних землях, які йому дісталися від батька. А батько їх купив у різних власників: 1 – у 1718 р. від священника Івана Яковлева за 40 талярів і 50 золотих, 2 – по заміні на його дворове місце у полковника стародубського Лук'яна Жоравки 9 червня 1718 р., 3 – того ж року знову по заміні з полковником на двір, куплений батьком у козака Федора Дангени за 12 карбованців 8 квітня 1736 р., 5 частина – у сина померлого значкового товариша Федора Івановича Колчевського по заміні на двір Гуриновського в 1742 р. 6 частина куплена у міщанина Сави Ніжинця за 300 карбованців в 1747 р. 7 частина куплена у козака Олексія Булавки по заміні на його двір у 1750 р. 8 частина – від вдови Марини Григорієвої і сина її, священника вакансового, по заміні на двір Гуриновського в 1751 р. Мав промисли винокурний та торговельний. До двору належали 4 сінокоси в різних урочищах на відстані 10 верст від Стародуба, куплені у різних власників на 80 возів сіна³¹.

Значковий товариш Стародубського полку Михайло Васильович Воскобойник раніше був бурмістром магістрату стародубського. У 1768 р. мав двір у Стародубі, в якому й проживав: 2 житлових хати, 1 людська, 5 комор, 3 сараї, 1 сін, 1 погріб кам'яний, 2 хати людських порожніх, 1 порожня винокурня, 1 саж, 1 воскобойня, 1 баня з сіннями, 1 погріб дерев'яний. У нього працювали: робітник посполитий з володіння значкового товариша Михайла Романовського (с. Новосілки), другий з с. Лялич, володіння бунчукового товариша Михайла Борозни, і ще 3 робітники, які наймалися порічно. Двір збудований на землі, купленій ним частинами: 23 квітня 1740 р. у жительки стародубської Марії Михайлової Войтечихи за 60 карбованців, того ж року в диякона соборної церкви Тимофія Івановича Сухоти

за 45 карбованців, у козака стародубського Федора Жоравки в 1752 р. за 50 карбованців та у рідного брата Олександра Воскобойника 15 травня 1752 р. за 67 карбованців. З двору магістратські повинності і плати відбував до 1763 р., а з того року жалуваний значковим товаришем і більше магістрату ніяких плат не здавав. До двору належали: орна спадкова земля за померлим батьком міщанином Василем Воскобойником, на яку не було «крепостей», загонів чотири в різних урочищах на відстані від Стародуба за 3 версти і менше, куплені у різних людей; поле орне з невеликим сінокосом, двома дібровами, 5 загонів та ще один загін з сінокісною дібровою, спадкових його дружини, на які не було документів, що в урочищі Спаському за 2 версти від Стародуба. У 3-х дібровах накошувалося 25 возів гарної трави. Ще сінокіс з лісом на дрова в урочищі Ананчику за 12 верст від Стародуба возів на 15 середньої трави. Хутір під Стародубом на Коростильовці, який йому дістався спадково від діда і батька без «крепостей»; в хуторі винокурня на 4 робочих котли та 1 заторний. Вина в рік виціджувалося 1500 відер, хліб на це вино використовував свій і докуповував у російських містах Орлі та Трубецьку. В тому хуторі на городі 20 вуликів з бджолами, мед продавав з двору, а віск використовували на церковні свічки. На хуторі худоба: 5 коней, 2 дійних корови, 2 телят, 50 великих свиней та 30 молодих. Город при хуторі куплений у міщан Лаврентія і Тимофія Злотників у 1765 р. за 20 карбованців, на ньому висівалося 4 чверті конопель. Меду мав в рік 30 пудів, бив віск і продавав пеньку³².

Ще один абшитований військовий товариш Семен Антонович Коменко був сином війта стародубського магістрату Антона (? – 1736 – 1752 – ?). Від померлого батька він отримав не лише значні володіння, а й високий соціальний статус. У Стародубі на час ревізії Семену Антоновичу належали: двір спадковий батьківський, в якому 1 житлова хата, 1 людська, 5 комор, 1 конюшня, 4 сараї, 1 сіни, 2 кладових, 1 льодовня, 1 погріб улазний, 1 баня, там же 2 порожні житлові хати з 2 кімнатами. Двір винаймав калужський купець Опанас Іванович Морщаков за 10 карбованців на рік. При дворі город овочевий. Трохи далі по вулиці був ще один двір Коменка: 1 людська хата, 1 сіни. Дістався від батька³³. Також йому належав двір на 2 житлових хати, 2 комори, 1 сіни, 1 кладова, 1 погріб походний, 1 льодовня з ганками, який наймала вдова Устина Каралкевич³⁴. Про заможність колишнього війта свідчить факт купівлі-продажу ним шляхетського володіння. У 1736 р., будучи війтом, він купив за 50 карбованців у дружини бунчукового товариша Івана Завадовського Гафії двір на 9 житлових покоїв, 2 людських, 1 комору, збудований на шляхетській землі. В тому ж році він продав його за 55 карбованців осавулу генеральному Петру Валькевичу. В ревізію цим двором володів за дружиною генерал-майор і камергер Михайло Власович Будлянський³⁵. А у 1752 р. війт Антон Коменко продав землю міщанську в Стародубі за 233 карбованці Івану Андрійовичу Белоровському (у 1768 р. він військовий товариш).

Військовий товариш Василь Воробійовський збудував двір у Стародубі (3 хати господарських, одна з кімнатою на горі, 1 людська, 4 комори, 1 конюшня, 1 сарай, 1 баня з сінми) на землі, яка дісталась йому від тестя, міщанина стародубського Артема Ніжинця у 1744 р., а у 1767 р. продав його священику Михайлу Масловському за 300 карбованців. До двору належали орна земля та город, які залишились після продажу Воробійовському: у місті біля Михайлівської церкви сад з городом та орне поле в 6 загонів у різних урочищах від Стародуба за 3 версти. Землю Воробійову разом з городом передали по указу полкової канцелярії від першої сотенної полкової канцелярії за борг козака цієї сотні Трохима Тумаши – 100 карбованців до уплати. На полі висівалося 7 четвериків з половиною³⁶. Звертає на себе увагу факт подачі у кожному документі «сказки» про бажання вказаного товариства продовжувати описані заняття. «Сказки» подавалися до певного цеху, і їх теж варто розглядати як підтвердження давніх міщанських коренів цих родів. Та й місце у цехах більшість із неурядових старшин займала далеко не останнє, що також забезпечувало значні прибутки.

Як бачимо на цих прикладах, частина неурядової старшини у Стародубі (10%

від зафіксованої збереженим описом), яка займалася торговельною та лихварською діяльністю в значних розмірах, – це вихідці з міщанського стану. Більшість з них отримала доступ у лави товариства досить пізно, в кінці 50-60-х років XVIII ст. Наведені вище документи, часто із вказівкою «без крепостей», свідчать про давність володіння роду. Отже, закладені попередніми поколіннями, в основному міщанами за походженням, статки дозволяли представникам багатьох стародубських родин проникати до лав неурядової старшини. Варто також зауважити, що ті 10% – це старшина з чітко зафіксованою документами вказівкою на міщанське походження. Проте, якщо подивитись уважніше на попередні покоління описаної стародубської неурядової старшини, то виявимо майже в кожній з них у жіночій чи й чоловічій гілках вихідців із багатого міщанства. Часто вони родичалися зі старшинсько-шляхетськими родинами, об'єднуючи таким чином капітали. Причому ці процеси були нормальним явищем як в XVII, так і у XVIII ст. Прикладом може слугувати родина Шираїв, яка мала міщанське походження від вїйта стародубського (? – 1681 – 1708 – ?) Спиридона Яковича Ширая³⁷. Входження їх до складу товариства відбулося ще на початку XVIII ст. завдяки шлюбу (1705 р.) Степана Спиридоновича з донькою полковника стародубського Михайла Миклашевського³⁸.

Фактично нема мови про якусь соціальну замкненість, який би хронологічний відрізок ми не взяли. У середині XVIII ст. процеси розмивання неурядової старшини за рахунок міщанської верхівки стали лише інтенсивнішими. Особливо після 1764 р., коли Малоросійська колегія почала масово надавати звання абшитованого товариша (різного гатунку) вїйтам і бурмістрам великих міст.

Отже, проникнення міщанського стану до складу неурядової старшини в середині XVIII ст. носило ніяк не поодинокий характер і у північних полках було таким же характерним явищем, як і в полках південних, що суперечить висновку Л. Окиншевича. Також дані по м. Стародубу не підтверджують ще одну тезу дослідника про проникнення міщан лише до лав значкового товариства. Бачимо їх у Стародубі в основному серед військового товариства, хоча й абшитованого. Варто відмітити й значну частку бунчукових, військових та значкових товаришів серед власників промислів та осіб, що займалися лихварством. Тобто процеси, пов'язані з проникненням міщанства до складу неурядової старшини та із намаганням старшинської верстви збагатитися за рахунок занять торгівлею і різноманітними промислами, були набагато складнішими, ніж їх бачив Л. Окиншевич. Особливо в плані географічно-територіальних відмінностей. Факти засвідчують приблизно однакову інтенсивність указаних соціальних процесів на всій території Гетьманщини.

1. Окиншевич Лев. Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст. // Записки наукового товариства імені Шевченка. – Том CLVII. – Мюнхен, 1948. – С.164.

2. Там само. – С.67.

3. Там само. – С.69.

4. Там само. – С.70

5. Панашенко В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII- XVIII ст.). – К., 1995. – С.68

6. Центральний державний історичний архів України в м.Києві (далі ЦДІАУК). – Ф.57. – Оп. – Спр.148а. – 610 арк., Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського (далі ІР НБУВ). – Ф.Х. – Спр.8481. – 644 арк.

7. Лазаревский А. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. – Чернигов, 1866. – С.395

8. ІР НБУ. – Ф.Х. – Спр.8481. – Арк.11, 134

9. Там само. – Арк.14

10. Там само. – Арк.254

11. Там само. – Арк.256

12. ЦДІАУК.– Ф.57. – Оп. – Спр.148а. – Арк.609

13. ІР НБУ. – Ф.Х. – Спр.8481. – Арк.201-202

14. ЦДІАУК.– Ф.57. – Оп. – Спр.148а. – Арк.243

15. ІР НБУ. – Ф.Х. – Спр.8481. – Арк.97

16. Там само. – Арк.610-613
17. ІР НБУ. – Ф.Х. – Спр.8481. – Арк.195
18. Там само – Арк.15-16
19. Там само. – Арк.133, 210
20. ЦДІАУК.– Ф.57. – Оп. – Спр.148а. – Арк.268
21. Там само. – Арк.262
22. Там само. – Арк.227
23. ІР НБУ. – Ф.Х. – Спр.8481. – Арк.137-138.
24. ЦДІАУК.– Ф.57. – Оп. – Спр.148а. – Арк.192
25. Там само. – Арк.191
26. ІР НБУ. – Ф.Х. – Спр.8481. – Арк.133
27. ЦДІАУК.– Ф.57. – Оп. – Спр.148а. – Арк.210
28. Там само. – Арк.214
29. ІР НБУ. – Ф.Х. – Спр.8481. – Арк.134-135.
30. ЦДІАУК.– Ф.57. – Оп. – Спр.148а. – Арк.245
31. Там само – Арк.262
32. ІР НБУ. – Ф.Х. – Спр.8481. – Арк.137-138.
33. Там само. – Арк.230-231,233
34. Там само – Арк. 304
35. Там само – Арк.17-18
36. ЦДІАУК.– Ф.57. – Оп. – Спр.148а. – Арк.194
37. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.V. – Випуск 5. – Київ-Санкт-Петербург, 2004. – С.7.
38. Там само. – С.9.

В статье рассматриваются вопросы деятельности, жизни неправительственной старшины и мещанской верхушки г.Стародуба в середине XVIII столетия.

In the article there is considered the problem of life and activities of and petty bourgeois head in Starodub city in the middle of XVIII century

